

ЧОВЕКЪТ — СУБЕКТ НА НРАВСТВЕНИТЕ ЦЕННОСТИ

14. Човекът е психофизическо същество

С антропология се занимават философи и богослови от началото на човешката история. В Стария Завет цар Давид се замисля върху същността на човека и като се затруднява да я разбере, пита Бога: „Що е човекът, та го помниш ...?“. Сред древните гърци мъдрият Сократ се убеждава, че знанието за човека е врата към опознаването на света и неговите тайни. За проникването в битието на човека не по-малко усилия полага и Блажени Августин (IV-V век). И въпреки множеството изследвания оттогава до днес ние не смятаме, че сме прозрели по-дълбоко в душевността на човека от предшествениците си. Дори често се убеждаваме, че все още знаем твърде малко за себе си. От древните елини е останала мъдростта „Познай себе си!“.

Християнската антропология изучава човека въз основа на Свещеното Писание и особено на библейските текстове, в които се говори за произхода на човека и неговата мисия в този свят.

Възглед на Стария Завет на Библията

Сътворението на света и човека от Бога се възприема за напълно достоверно от християните. Бог създава света чрез словото Си и влага в него Свои закони. През последния творчески период Бог създава човека, чието тяло произхожда от физическата материя и съдържа елементите ѝ, поради което се нарича микрокосмос. Затова след смъртта на човека тялото му се превръща отново в пръст, което потвърждава неговия физически произход.

Физическото тяло на човека, подобно на всички живи организми, води началото си от материята. В този смисъл науката и религията споделят еднакъв възглед за произхода на човешкото тяло. Духът на човека обаче се дава от Бога. Благодарение на него човекът се различава от всички живи същества и се издига на най-високото стъпало в йерархията на творението.

Според Стария Завет Бог е сътворил човека по Свой образ: „Да сътворим човек по Наш образ и по Наше подобие...“. Естествено нашата богообразност надвишава многократно представата ни за обикновено отражение на Бога у нас. Божият образ е присъствие на Бога у човека, у мъжа и жената в еднаква степен: „Сътвори Бог човека по Свой образ: мъж и жена ги сътвори“. Въз основа на тази библейска истина християнството говори за равноценност на мъжа и жената. Достоинството на жената не е по-ниско от това на мъжа и любовта на Бога към нея не е по-малка. Нито едно същество на земята не е удостоено с тази привилегия - да бъде образ на Бога.

Богopodobието на човека определя и целта на неговото съществуване. Това е силата, която задържа човека на висота дори когато съзнателно или несъзнателно се е принизил.

Старият Завет разкрива достоинството на човека като необикновено същество, което се стреми да познае доброто и злото и да се доближи до своя Творец.

Възглед на Новия Завет на Библията

Новозаветните писатели изучават човека в нов и много по-широк идеен кръг, където той е свързан с Исус Христос, Църквата и вярата. Човекът в Новия Завет се стреми да се доближи до съвършения човек Исус. Той е член на нова духовна общност - Църквата, където отношенията между хората са изпълнени с любов. Въпреки променения статус на човека евангелистите използват библейските старозаветни понятия, като ги обогатяват с нов смисъл. Тук ще се спрем на някои по-важни антропологични понятия, чрез които се разкрива духовно-нравственият образ на човека.

Често употребявано понятие в Библията е плът. Плътта е физиката на тялото, организираната, функциониращата биологична материя на човешкото тяло. Макар плът и тяло да се схващат като синоними, плътта е субстанция на тялото. От съществителното плът се образува прилагателното плътски. То означава човек с примитивна душевност, който се ръководи само от потребностите на своята плът.

а) Тялото е форма на съществуване на тази жива плът. Известно е, че всеки човек притежава индивидуални особености, които го отличават от всички останали. И тези особености не са присъщи само на душата, а и на тялото. Както няма две еднакви души, така няма и две еднакви тела. Но чрез тялото, по-точно чрез лицето на човека се изобразява неговата лична неповторима душевност. Ние обичаме да се вглеждаме в лицето на непознатия, за да придобием по-ясна представа за него.

На лицето се изписва добротата или покварата на човека. По-добрата ни психологическа подготовка и наблюдателност биха ни помогнали да се ориентираме в характера на някого преди да се сбlijим с него. Човек може да се познае и по вида му. Да си припомним интересен случай от Евангелието. На Връбница децата-посрещачи се приближават до Исус Христос с голямо доверие и любов и Го приветстват с „Осанна“, без да са общували с Него, защото са привлечени от лъчезарното Му лице, което излъчвало божествена доброта. Противоположна представа за човешкото лице ни разкрива книга Битие: Бог положил на лицето на Каин знак. Вероятно на Каиновото лице се е отпечатало зловещото престъпление, което е извършил - първото убийство в историята, първото братоубийство. И този знак е бил видим от всеки.

Греховността помрачава душата и се изписва върху лицето на човека. Лицето е такова, каквато е душата.

Бихме се заблудили все пак, ако опитаме изцяло да познаем сърцето на човека само по лицето му. Душевността на човека е много богата и не може да се изрази пълно чрез неговата външност. Ето защо вниманието ни трябва да бъде насочено главно към душата, където Бог се отразява дълбоко.

б) **Душата** е друго важно понятие в християнската антропология. Според Новия Завет душата е безсмъртна. Единствено тя може да надмъгва временния свят и да се съприкосновява с Бога. Душата на човека се проявява чрез волевите, съзнателните и емоционалните изяви на човешката личност. С душата си човек се явява на Небето пред Бога, за да даде отчет за земния си живот.

в) **Духът** в християнската антропология представлява свръхестествената божествена сила у човека. Духът е източник на живота. Той дава живот на материята (тялото), защото Самият Той е живот. Той е онази част в човешката същност, която е вечна. Докато е в тялото, то е биологически живо, напусне ли го, човек биологически умира. Ето защо в Библията се казва: „Излиза Духът и човек се завръща отново към земята“.

Още в първите редове на Библията ясно се диференцират тези три съставки на човешката същност. Там четем: „И създаде Господ Бог човека от земна пръст и вдъхна в лицето му дихание за живот; и стана човек жива душа“. Действително тази истина е трудна за разбиране. Затова някои богослови я сравняват с електрическата крушка (тялото), електричеството (Духа) и светлината (душата). Св. апостол Павел отправя благопожелания към християните в Солун, казвайки: „А Сам Бог на мира да ви освети напълно, и целия ваш дух и душата и тялото да се запази без порок при пришествието на Господа нашего Иисуса Христа“.

Предмет на християнската антропология е и особеният емоционален център на човека - **сърцето**. С него символично се отбелязва съкровената същност на човека. В него се срещат Бог и човек. Затова ние казваме, че сърцето е център на най-интимни душевни преживявания и на съкровен размисъл, място, където взимаме решения. Според религиозната психология човек търси и се съединява с Бога в сърцето си или там се разделя с Него. Със сърцето откриваме и моралните ценности, поради което то е най-същественото място на религиозния и моралния живот. В Новия Завет то се сочи за извор на добро и зло и вяра в Иисус Христос: „Отвътре, от сърцето човешко излизат зли мисли, прелюбодеяния, блудства, убийства ... Цялото това зло отвътре излиза“. Но и доброто извира от сърцето и е истинско: „Добрият човек от доброто съкровище на сърцето си изнася добро“. Разбира се, във всички тези случаи се има предвид сърцето не като анатомичен орган, а като символичен център на емоционално-религиозния живот на личността.

Според културните традиции антропологията стои в основата на редица хуманитарни науки. Всички останали знания имат за цел да служат на самия човек.

Опитът на човечеството показва, че този, който познава добре себе си, правилно се ориентира в живота си и разумно използва всичките си знания.

15. Личността

Човекът е рожба на физическия свят, но духът му произхожда от друго битие, което превишава този свят по ценност. Затова той се съзнава не само като природно, но и като духовно същество, надарено с индивидуалност и свобода. Това го определя като личност.

Съществуването на човека се оценява в отношенията му с хората и Бога, а ценността на личността му се признава от теологията, философията, психологията, педагогиката и обществените науки.

Индивидуалност и лице

Индивидуалността на човека го отличава от другите хора, чрез нея се разкрива неговата единственост и несравнимост. Като изразител на качествата му индивидуалността е толкова по-съвършена и ярка, колкото човекът е интелектуално по-издигнат. Това се вижда най-силно при гениалните хора, които запазват своята уникалност в историята на човечеството. Индивидуалността не може да бъде разбрана или обяснена по теоретичен начин, може да бъде само почувствана. Затова необикновените хора биват разбирани трудно.

Лице е антропологическа и психологическа категория. Човекът се различава от животните и се издига над света на вещите, защото е лице. Всъщност духът откроява човека от останалите живи същества и го легитимира като лице. Човекът е лице благодарение на духа. Най-характерно за лицето е възможността му да израства в личност, която твори.

Личността се развива чрез работа. Не всяко лице успява да се развие в пълноценна личност. Предпоставка за преминаването на лицето в личност е по-високата степен на самопознание. В християнски смисъл **лицето е битийна даденост, а личността е усъвършенстващо се духовно битие**, което се стреми към идеала Исус Христос.

От тази бегла характеристика на човека е ясно, че лицето, което се превръща в личност, е нашето най-голямо духовно завоевание в този свят. Така човек стои над всички биологични същества на земята и ги превъзхожда по ценност. За личността говори от собствен опит Йохан В. Гьоте. Той е убеден, че не талантите създават човека на делото. Личността е това, от което зависи всичко. Характерът се основава върху личността, а не върху таланта. Също така човек оказва влияние върху другите хора само чрез личността си.

Качества на човешката личност

Човешката личност е пряко свързана с Божията личност, тя е Божи замисъл, който човек изгражда през земния си живот.

а) **Човешката личност е христоцентрична.** Христоцентричност означава, че Исус Христос заема централно място в живота на човека. Човекът е сътворен по образа на Исус Христос, сам Спасителят му съобщава спасителното учение и Той се жертва, като освобождава човека от вината му. Освен това Исус Христос е образец, към който се стремим. За да предаде точно характера на нашата христоцентричност, апостол Павел използва израза „да се изобрази Христос в нас“, което означава да станем подобри и да приличаме в поведението си на Спасителя.

б) **Човешката личност е цел сама на себе си.** Това означава, че никой човек не може да бъде използван за постигане на някаква цел. Стремещт на човека към абсолютното добро - Бога, е същевременно стремещт към себе си, тъй като човекът е образ на Бога. За използване на човека като средство не помисля и Бог. Тази истина би трябвало да се прилага и в обществените отношения, където не бива човекът да бъде приравняван с някоя вещь. Основание против злоупотребата с човека е нашето родство - всички сме произлезли от една кръв и сме братя; и никой няма предимство по битие пред другия. В това се състои и огромната разлика от еволюционната теория относно произхода на човека и същността на неговата личност.

Във философията тази максима също е категорична. Защото употребяването на човека за каквато и да е цел е поругаване на неговото достойнство. А достойнството често се смята за по-ценно от живота. Бихме могли да илюстрираме тези мисли с примери от българската история, от времето на османското владичество, когато много мъже и жени са предпочели да умрат достойно като християни, вместо да бъдат лишени от чест. Така е било и по времето на ранното християнство. Има многобройни свидетелства за това как след като са били подложени на насилия, жени и девойки са търсели смъртта си, за да изчистят името си от позор.

Много важно е да се знае, че поругаването на честта против волята на личността не накърнява честта и достойнството на човека пред Бога. И друго нещо -самоубийството не допринася за възстановяване на доброволно поруганата чест. Христос предлага много по-достоеен и единствен изход от подобно състояние - това е пътят на опрощението. За такъв изход Христос казва, че никога не е късно, докато човек е жив.

в) **Човешката личност е автономна.** В живота си ние говорим за политическа, икономическа, религиозна и творческа независимост. Във връзка с този стремеж на човека към по-голяма свобода се появяват идеи и за обособяването му от Бога. Несъмнено стремежът да придобием независимост е добър, но е опасно желанието да бъдем независими и от Бога.

Автономията на човека е свързана с неговото достойнство и с чувството му за отговорност. Зависимият човек не е свободен и той не трябва да се чувства отговорен за делата си. Да си представим как би изглеждала една общност, ако нейните членове, лишени от свобода, са с ограничени възможности да мислят и да действат свободно. Тогава си спомняме думите на Мигел де Сервантес, че свободата е най-великото благо, с което небето е дарило човека. Благо, с което не могат да се сравняват нито богатството, нито славата, нито почестите. Християнството защитава автономията на човешката личност, дори проявява търпимост и към Христовите противници, за да не ги застави против волята им до обикнат Спасителя. Даже любовта към Бога, ако не е свободна, загубва смисъл и е лишена от ценност.

Автономията произтича от природата на човешката личност. Всеки човек има своя сфера на действие, където е свободен и независим, когато се ръководи от нравствения си закон и собствената си съвест.

г) **Човешката личност е активна.** Бог действа постоянно. За Божията активност говори Сам Исус Христос: „Моят Отец досега работи, и аз работя“. Човекът като Негов образ също действа. Книга Битие изразява това кратко, но много ясно: „Плодете се и множете се, пълнете земята и обладайте я и господарувайте ...“ На човека е възложено да управлява земята, да я обработва и да се ползва от благата ѝ. Апостол Павел смята, че работата - т.е. човешката активност, е задължителна: „Който не иска да се труди, не бива и да яде“. Исус Христос изразява Своето настоятелно изискване към човека да работи в притчата си за талантите.

Целта на активността е доброто на човека - неговото развитие и усъвършенстване. Затова, когато човекът се труди, той не само променя света, но усъвършенства и себе си.

Личността започва да се изгражда от началото на човешкия живот. Тя се развива заедно с нашето тяло, с ума и талантите ни. Личността може да достигне висока степен и да се превърне в духовно състояние - умъдрял, духовно извисен и емоционално облагороден човек. Хора, които са постигнали това съвършенство, служат на по-хуманни цели на обществото.

16. Свободата на човека

Свободата е способност на човека да извършва своя избор и да се проявява като морално същество. Тя е гарант и за неговото достойнство. Но това определение не е пълно. Ние се затрудняваме да намерим вярна дефиниция поради естеството на самата свобода. Човек не знае кога действа свободно и защо така постъпва. Продължават да бъдат психологически неизяснени грехопадението на първите хора, първото братоубийство (Каин и Авел), предателството на Юда Искариотски и други събития от историята на човечеството. А всички те са свързани с възможността на човека да избира злото пред доброто. Тук ще се спрем на духовната свобода, която е по-ценна от обикновеното житейско своеволие, което означава да избираме предпочитаното от нас и да го осъществяваме без задръжки.

Свободата в Свещеното Писание

Човекът притежава избирателна способност, чрез която определя отношението си към доброто и злото. Това право на избор беше дадено на сътворените от Бога човеци - на Адам и Ева. За нас е интересно да знаем кой и по какъв начин отключва тази способност. Защо Адам и Ева, на които Бог предлага два пътя в Едемската градина - на живота и на смъртта, избират злото - смъртта? **„Ето, аз днес ти предложих живот и добро, смърт и зло. Избери живота, за да живееш ти и потомството ти“** - казва Бог в Библията.

Лошият избор, за който човекът е отговорен, остава тайна, дори когато вземем предвид изкушителя - сатана, който подбужда хората към него. Независимо от това изборът е най-важната предпоставка за духовната свобода.

Християнска свобода

Християнската свобода е свързана с вярата на човека. Тази свобода се обуславя от истината. Във връзка със свободата, това трудно за изследване явление, Библията ни насочва към размисъл върху Христовите думи: „И ще познаете истината и истината ще ви направи свободни“. За коя истина говори Исус Христос? И дали някой може да придобие духовна свобода, ако не познае истината? Сред мнозината, които се занимават със свободата на човека, е и св. Симеон Нови Богослов - един забележителен боготърсател. Като размисля за свободата, той дръзва да произнесе думи от името на Исус Христос: „Аз никога не принуждавам нежелаящия, а искам последователите Ми да вървят доброволно и свободно“. Спасителят разбира смисъла на свободното избиране на лидер, учител.

Най-добре е първо да познаем, а после да обикнем. Следователно свободен е знаещият. С удивителна проникателност Ф. М. Достоевски изразява тази истина чрез

думите на Великия инквизитор, който говори на Исус Христос: „Ти издигна свободата над всичко. Свободата във вярата ти е най-скъпа. Ти пожела човекът свободно да върви след Тебе, възхитен и пленен от Тебе. Така човекът със свободно сърце трябваше да решава сам кое е добро и кое е зло, като има за ръководство само Твоя образ". Духовната свобода е свързана главно с познаването на Исус Христос и с вярата в Него като особен вид знание. Тази свобода се ръководи от ума на човека.

Духовна свобода

Известно е, че духовната свобода се заражда в избора на житейския път, при взимането на решение за професия и служение. Но добрият избор може да остане безрезултатен, ако човек не въведе ред в своите интереси и не степенува потребностите си. Вътрешното равновесие е другият фактор, от който зависи свободата на човека. Човек не може да бъде свободен в света, ако не е свободен в сърцето си.

Ако доброто се състои в постигане на духовна свобода, то злото е духовно робство на нашите неуправлявани страсти. Успешното изграждане на основите на духовната свобода се обуславя главно от добрите ни дела. На тях е пропорционална свободата ни.

Непознаването на истината (или незнанието) ограничава свободата. Затова Христовият призив за познаване на истината е важен не само за личен престиж, но и по нравствени и още повече по религиозни съображения. Когато придобие достатъчно знание за истината, човек престава да се чувства слаб и незащитен.

Детерминизъм и индетерминизъм

Свободата, за която говорим и благодарение на която човекът е нравствено същество, се отхвърля от детерминизма.

Според механичния и психологичния детерминизъм свободата на човека зависи от външни физически фактори, както и от душевните му състояния. Позицията на детерминизма е незащитима. Според детерминистите човек не е свободен. Тази констатация е потискаща.

Християнското учение за духовната свобода се отнася критично и към противоположното направление - индетерминизма. Според него човекът е свободно същество, чиято воля не се ограничава от нищо и от никого. Индетерминизмът, от своя страна, внушава на човека да се мисли за абсолютен.

В действителност човекът не е нито напълно зависим, нито напълно свободен. Свободата на човека се ограничава от Бога, но това ограничаване се основава на целесъобразното ръководство на Бога в полза на човека. Чрез създадените закони Бог канализира свободата на човека. Или човек би трябвало да разбира, че е свободен, когато се съобразява с волята на Бога. Или още, че истинската свобода се проявява, когато се изпълнява универсалната Божия програма. Не е лесно обаче да вникнем в смисъла на тази програма.

Свободата на човека е свързана непосредствено с неговия личен характер. Този е третият фактор, който се отразява върху нея. За удивителното съчетание между зрял

характер и свобода свидетелстват мъчениците за Христовата вяра, които минават през изпитанията и остават с ненакърнена духовна свобода.

Духовната свобода не е само теоретично понятие на философията и теологията, но и практическа цел на човека, цел, а не негово начало. В действителност духовната свобода е резултат от ограничаването на всяка друга свобода, от която произлиза нещо лошо. Мнозина смятат, че истински свободен е онзи, който извършва всичко, което желае. Тъкмо обратното, такъв човек не е свободен. Страстта към преяждане, преливане и блудство толкова дълбоко поробва човека, че го превръща в напълно зависимо същество, безсилно да се освободи от пороците си.

А какво да кажем за наркоманите - за измамната им свобода?

На всички е известно, че тези „свободни“ хора много трудно се лекуват от „свободата“ си чрез специална терапия. Свободният управлява страстите си, контролира мислите си и не попада в ничий плен. Тази свобода е голяма, но не е пълна. Духовно свободният извършва само добро. Този е парадоксът на духовната свобода.